

Нарман Морхадж

1934 джил „Таньгьчин зэньг“ газетд „Харсдж“ гидг шүлг бараласми. Хол теегт байсн хальмг көвүн, эн шүлгтэн халуу зүрхнэсн, Ар узгин Мөстэ далагьас чөлөскинцириг ягьдж харсдж авсна тускар келдж бичсми.

Эн шүлг Нарман Морхаджин бичсн шүлг билэ. Литературт түрүн ишкдэ кеси Морхадж цаарандь чигн шүлгүд бичв. Джил ирвэс хальмг келин ури үгиг, нари бичиги уам саянар дасдж, медрлан гүүдүлэ йовдж, 1939 джил түрүн шүлгүдин хураньгуу гаргьв. Дакад нег джил болад, „Сандж“ гидг повесть барлна. Тер хоорилан биччл, кесг шүлгүд, рассказмуд бичл, газетд чигн, журналд чигн барлна. „Сандж“ гидг повесть орс келдэр „Дружба“ гидг альманахт гарна.

Цаг ирвэс бичэчин билг-эрдми делград, бичсн шүлг, рассказ, поэм болгьнь умшачирг байрлулна. Даяна өмн „Шин Джаньгьрин эклц“ гидг поэм, „Книшэ“, „Уурмуд“ гидг повестье бичдж дуусна, болв дан эклсн учрар эн произведение баргалсми биш.

Нарман Морхадж—му биш орчулца. М. Ю. Лермонтовин шүлгү болн поэмс икньканы орчулсми. Тедн дунт „Мяри“ гидг поэм букалдан орчулгдла. В. Катаевин „Би, күч-көлсө улсын көвүмб“, гидг повестиг орчулдж, 1942 джил хальмг келдэр барлсми. Эн биччл Алдр Төрскэн харсгч даянд түрүн бэрсэнь ави гишнь орлалд, советин баатр цергичрин, командирмүдин тускар олд очерк, рассказмуд бичл, цергэ газетсг барлдж йовсми. Эндэр бэр Нарман Морхадж даяна алдр болн догшч бэрдүдин тускар „Сталинград“ гидг повесть бичдэжнэ. Шидр „Алти гаси“ гидг поэм чилэгьдл барт өгв.

СТАЛИНГРАД

(Повестэс)

Күүрин сүүлэр, Голлабин келэ: —Иван Кузьмич, ода взводн командирмуд цуглуудж авад күүнд. Би бас йовдж, агитатормудиг цуглуудж авал күүндвр кенэв.

Земтянькэс гарад, политрук траншеар взводмуд тал йовдж одв. Нег баг курсантр тал ирдж йовад, күр болджахиг соньсал, зогсдж чиньв.

—Ду гардган уурад, Бадм ягьвч? —болдж негнь сурв.

—А тешэ, толгьд дла ухан орад, кесг юмс тоотад суунав, —болдж Дамбаев Бидм хэрү бгснь соньсгд.

—Школэн санджанав, —болдж Бадмин дунцаарандь келв, —ягьсн сйахн цаг тер бйасмб! Ик классн бр. А-чимн уга. Хар, шар бички толгьас парт деер бйалд ордж оч. Зирнь бекэр халх-хамран будсн, ийнд күрх чаргта сууна. Сургьдаси күүктэн ик энхир билэ. Тедн эврэ мейсн сургьль-эрдмн цугинь бгхэр седг билэв. „Ода тедн ямаран бйадг бичл?“ гисн санан орджана. Сургьль орджадг болхв, аль сургьдг багш чигн уга, суудг парт чигн уга үлдчлэв. Эн кишванрас көлгэ (Дамбаев немш цергин бйасн газр тал заав) бички күүкт чигн чикэр сургьль сурдг аргч уга...

—Элдчн маниг, советин улсиг, күүнд нам тоолджахми уга. Минь одахн нег газет умшв. Шуд толгьамм усн босад бйэв. Школ гидг балгьспнд кесг улс цуслуудж авад, ик-бички уга цугтнь фашистиг хагьад алдж. Тедн цогц деер амлар бички күүктин хайчкалд, деераснь шаврар дардж. Гурвн бдр газр ирвэлдэ-кндрд бйадж. Бичкүд босхар селдэ, гарарн газр түшад ондэгьд, күнд шавр авч хайдж ядд, кинь давхцад, үкэд бйадж. Теду мет бршаньгь уга йовдл хортн гаргьдл, зүрки ишкрдл бйадг хордлгь манд эдн үзүлдэжнэ. Тер йовдлмудинь санхнь—зүрки брчлэн бульглад, хортна бмнэс үктлэн цоклдж санан күүнд орна. Немшин фашист-ирэс бшэгьдэн авх зөвтвдн!

Дйачир ду гардган уурад, күн болгын эврэ дотрк санагьбан ухалд сууцхав. Гентки дарук окол талас шукшад уульсн гашуга дун соньсгд. Эн, ротин санструктор Маша Хорошая гидг күүкн амнэс нчл-эмэл уга, парторгин келсн угд уйцад, уульджэснь эн.

—Ошэгьдэн авхми! — болад гентки Федор Гончаров гарч ирв. Эн авргэ бйалдтэ, нургьд тугурага көвүн билэ. Тегд чигн уурмүдн наад бэрлэ— „Василий Буслаев“, гидж нер бгсми. Бйчлинь хэлэхн, кезэньк орс баагьла алцм тер билэ.

—Ошэгьдэн авхми! — болдж дйачир цуг босдж зогсад, зерзевин брчдчн шахцэв. Мннь эн цагла бмэрэн орх зэв бгд орксн бөлхн, эдн ардан хэлл уга, ямаран чигн хоргн—шиваг шу цоклж хамхлад, зогсгд уга одх бйаснь унн.

Эн дйачир цергт, дйинэ көлд эврэ дурар, отг-нутган харсхар ирсн улс. Улгүрнь, Алексей Озеровиг авий. Дйн эклжд Алексей, Петровск-Забайкальск гидг, брги Байкал нуурин ца бйадг балгьспнд, төмр хаалгьд көлдж йовдж. Ик тоомсгьга, көлмшаннь тускар болхла негдгч мастер бйадж. Тегд чигн деон начальниг Кузьма Демьянович Свиридов гидг бвгн Озеровиг тер көлмшгн үлдэхэн хйадж. Болв, Алексей эврэн начальниг меклэд, эврэн цергт морддж. Төрскидэн дурга халуу зүрки бйасн учрар Алексей Озеров Сталинградт дйалддж бйаснь эн. Хоома седклтэ күн бйасн болхн, дйанэс холд, босн-боссн газртан көлмш кегьд кевтх билэ.

Маша Хорошая гидг күүкн юа күүгьннь меднт? Эн машт шар күүкн, хавра шин арвдк класс чилэдж. Уунэ гернь—ардксьн Урал уулин цаад билд бйадг Сухой Лог гидг селэнд бйанэ. Минь тер селэнд эн онц бригад цуглрдж тогтасми. Цергэ поездикндрд гарлгьна, Маша укс гүүгьд, вагонд суусми. Тингид, көгшн эк эцк хойран меклэд, эврэ сйн ду-

рар цергт ирсн Маша күүкн болджана.

Федор Гончаров, Саша Александров, Василий Галинский, дакад чигн кесг улс эврэ дурар цергт ирсн улс. Күн күчэр эдиг илгэсн уга, бийснь даяна көлд ирснь лавга.

Тер күүриг соньсдж оркад, политрук хэрү землянк талан хэрдж ирв. Удл уга дуудвар Дамбаев Бадма чигн нааран ирв.

—Чини келсн угичи соньсэв. Мел чикэр келвч, —гидж политрук парторгд келв.

—Сансан келлв, буульмджд орм дала, сән үг келсн чигн угав, —болдж Дамбаев бмнэснь хэрүцв.

—Чикэр келвч. Ухан-седклэн келснэс сән юмн уга.

Игд күүкнд суул, күн ууд цокв.

—Оргн! — болдж, политрук келв.

Василий Галинский гидг курсант ордж ирд, гаран брдж мендлэд, политрукас сурв:

—Парторгд нег үг келхиг зөвшлтн.

—Кел, кел!

—Ур парторг, эн цаас танд бгс гилэв, — Галинский кирилгиннь дагьмас дөрв нугьлад орксн цагьан цаас гаргьдж авад, Дамбаевд өгв.

Парторг цаасинь хэлэв. Тернь паргьд орхэр седж бичсн эрлг бйадж. „Намаг алдр Коммунистическ партин членд орулдж авхиг эрджнэв. Кермдэн, дйанд орад үкэд олсн цагт, намаг коммунист билэ гидж сантн“.

Дамбаев дотран нег умшад, дакад политрукд эрлг өгв. Голлабин бас умшад оркад, келв:

—Галинский, сән уха тоолджт. Болв, үкхин тускар санхми биш, амд йовхин төрмуд ухалхми.

Ингэ-тингэ бйатл бр бөрдд ирв. Дйачир күн болгын орман олдж беллчлэв. Дамбаев Катаевин пулеметин бдр суув. Костя Катаев арэ гидж арвн дола күрсн бички көвүн. Эн күчтэ гидгэр кезэньк орс дуулуна. Тегд чигн эн көвүг икэр бкэрлдж бйасми.

Костя, Дамбаевин брчд шахлдж суугьд, „хал-хал“—гидж чирв.

—Аймшгтай? —болдж Бадм аргулд сурв.

—Айджанав, — гидж улм шахлв. Дамбаев, көвүг брчдэн шахад келв:

—Би чигн түрүн дйанд орхларн икэр айджалэв.

—Ода айджэхшият?

—Бийн бэрдг дасв, дйанэ көлд иджлв.

—Түрүн дйанд ягьдж орсан келдг бгтн.

—Соньс, ним билэ...

Оньгрсн увл билэ, —гидж Бадм эклв. —Старая Русь гидг балгьс авхар мана полк дэвр-джалэ. Минь бас ним хо-брун билэ. Дэврэд орад одвдн. Сумн гисн юмн хур мет асхрал бйанэ. Болв, амд-менд йовнав. Фашистиг нег траншеяснь көбдж гаргьад, халдал зогсвдн. Би кевткхал, хортн гал хэлэгьд, „шовс“ гисинь хагьад суунав. Мини бдрм Демидов гидг дйач кевтлэ. Эн мел нег чигн хаджахми уга.

—Юньгад эс ханач? —болв.

—Эзэн залгг, альдас хаджасиг медхлэри манд гүрмим бидн үзүлх. —Тингидж келд дйач толгьагьан шарлджд бултулад, газр шудрад кевтв.

—Чи бас хагьад, газрт кишваг хавталгьад орк, —гидж дйанэв.

—Хагьад тусчки гисн бйадт гарад бйанэ. Би тингэн оч кевтнэв, —болад дйач мөлкэд гарв. Тер газрасн бас талдан газрт оч кевтв. Одакин ухагьар болхла, хортн мел үзчки гисн болад, сумн тусчк бйадт гарад бйанэ. Нааран-цааран гүүгьд бйадж, дөрвгч орман солдг йовтл Демидовд сумн тусв.

Би болхла нег орман кевтэд, хортнур хэлэгьд, үзгдхлэнь хагьад бйанэв. Хортн бас, күн хагьад бйахлэ, тер толгьагьан дарх зөвтэ. Халго бйахлэ олак улм гүдэд, сүрнь икдлэ ирнэ. Тер учрар дйалдврт орсн күн нег мбслад, хортнд ү-дэ бггго орх зөвтэ, түүг бийиннь газрт, шахад, хавталгьад орк кергтэ.

Эн тускар бас нег хуучн тууль бйаналм. Чон адучирт көбддж йовад, аратин нүк үзэд, гүүгьд орна. Нүкн бичкн болсн учрар күзүцэгьан ордж, ууцнь газа удлдж. Толгьагьан бултулкад, чон нүкид орсн болдж тоолдж. Адучир ирд, сүүлэсн авад, татад гаргьад авч...

Тер чоншнь улс манд бас бйанэ, толгьагьан шарлджд бултулкад, ууцнь үзгдджхннь медхкхш. Цергэ күн хорнгн нүднэс алд уга бэрджх кергтэ. Тингхлэ бийд амж, хортнд зовлнэгьта болна.

Ор цайгьд ирв. Старшина хот авч ирв. Амтн далагьар хотд дурлдж бйахш—болх дэн толгьагьас гарчакш. Зуг хойрхн күн эн брүн йосар хот уув: политрук Голлабин болн парторг Дамбаев. Голлабин юонас чигн айдго, төвкнүн күн билэ. Дамбаев болхла— дйанэ көлд дасла...